

Олександр Крикушенко

кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
начальник Адміністрації Державної
кримінально-виконавчої служби України
Міністерства юстиції України
(Київ, Україна)
krk_aleksandr@ukr.net

УДК 343.24(477)

БАГАТОФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

АНОТАЦІЯ. Позбавлення волі на певний строк як основний вид кримінального покарання є найбільш суворим і поширеним заходом державного примусу відносно засуджених до цього виду покарання злочинців, винуватість яких у вчиненні злочину доведено обвинувальним вироком суду, у встановленому законом порядку.

Загальний нарис цього виду кримінального покарання закріплюється у ст. 63 Кримінального кодексу України і полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу.

У сучасних умовах демократичних перетворень, їх публічності та відкритості, значного розширення інформаційного простору та євроінтеграційного вектора розвитку всіх державних і громадських інституцій, бінарний процес виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі набуває ознак самостійного об'єкта наукових досліджень.

Метою статті є визначення окремих тимчасових і постійно діючих факторів впливу як на загальний процес реформування системи виконання кримінальних покарань, так і на процес виконання й відбування покарання у виді позбавлення волі.

У дослідженні використовується багатофакторний аналіз процесу виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, який базується на сучасній методології соціальних оцінок й антропософських теоретичних уявленнях про розвиток та існування людини як найвищої соціальної цінності держави Україна.

Доведено, що подолання політичних принципів класової боротьби, використання кримінальної репресії як основного засобу ізоляції в позасудовому порядку для вирішення не тільки політичних, а й економічних завдань є необхідною передумовою створення пенітенціарної системи сучасного європейського зразка.

Крім запропонованої автором робочої дефініції щодо визначення поняття кримінального покарання у виді позбавлення волі, до основних висновків слід також віднести окремі структурні елементи багатофакторного аналізу процесу виконання та відбування покарання, такі як політичний, правовий, економічний, географічний, екологічний, міграційний, демографічний, геронтологічний, гендерний, релігійний, національно-культурний, кримінологічний, інфраструктурний та ін.

Подальший розвиток означеної системи факторів, які впливають на процес виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, крім відомих критеріїв їх класифікації, місця і часу, ресурсного і кадрового забезпечення, ієрархії, послідовності, ефективності, оптимальності та взаємозв'язку, повинен відповідати головному – поліпшенню життя людини, тобто принципу реального гуманізму.

Ключові слова: кримінальне покарання у виді позбавлення волі; багатофакторний аналіз; європейський вимір пенітенціарної теорії та практики; принцип гуманізму в кримінально-виконавчому праві.

Серед 12 видів кримінальних покарань, які встановлені чинним Кримінальним кодексом України (далі – КК України) (статті 53–64) ч. 2.1 ст. 63 закріплює позбавлення волі на певний строк як кримінальне покарання, яке полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу¹.

На цей вид покарання в повному обсязі поширюються змістовні ознаки поняття та мети покарання, які закріплюються у ст. 50 КК України:

Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами².

Метою дослідження є визначення окремих тимчасових і постійно діючих факторів впливу як на загальний процес реформування системи виконання кримінальних покарань, так і на процес виконання й відбування покарання у виді позбавлення волі.

Ідея застосування ізоляції та виховно-виправних заходів у межах інституту державного примусу на території України має майже 100-річну історію. Головним фактором її виникнення і реалізації була революційна зміна державної влади й державного устрою Російської імперії в першій чверті минулого століття (1917–1922 рр.).

Руйнація станової юстиції, що існувала на той час, була спрямована на утвердження ідеї класового підходу в усіх сферах державотворення. Саме до класових ворогів пролетаріату і селянства, які панували раніше, повинні були застосовуватися лише заходи *ізоляції* навіть у позасудовому порядку.

Так, у наказі Всеросійської надзвичайної комісії (далі – ВНК) від 17 квітня 1920 р. № 48 було передбачено:

¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.

² Там само.

<...> боротьба буржуазії і злочинного світу проти трудящих ще не дійшла до того, коли кожен злочин можливо карати тільки судом. Тому закон залишає за ВНК право *ізолювати* (курсив наш. – О. К.) антисуспільні елементи й осіб, які підозрюються в контрреволюційних діяннях. До них належать: колишні поміщики, капіталісти, царські чиновники, члени ворожих радянській владі партій та іноземці, які їх фінансували або брали участь у збройному опорі та військовій інтервенції окремих територій країни, спекулянти або підозрювані у зв'язках із контрреволюціонерами, котрі зберігали їх переписку або гроші, а також особи, які порушують трудову дисципліну або саботують господарське життя республіки³.

Згідно з Декретом Всеросійського Центрального виконавчого комітету (далі – ВЦВК) від 21 березня 1919 р. та Постановою ВЦВК від 17 травня 1919 р. у системі місць позбавлення волі створюються особливі концентраційні табори, які підпорядковуються ВНК, та табори примусових робіт, що належать до Народного комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС). У ці табори за постановами позасудових органів направляються представники класів, що панували раніше, на строк “до кінця громадянської війни” або “до перемоги світової революції”, “до обміну військово-полоненими”⁴.

Теоретично визнаючи ідею про те, що немає злочинців, яких неможливо виправити, і що злочин у класовому суспільстві викликається умовами суспільних відносин, у яких живе злочинець, ідея про нереальність досягнення виправлення класових ворогів панувала під час застосування заходів *ізоляції* (від фізичного знищення до тримання у віддалених таємних місцях без прав на побачення, переписку, отримання посилок, передач або грошових переказів, навіть міжособистісного спілкування).

Незважаючи на те, що в Україні в 1924 і 1933 рр. були прийняті Виправно-трудова кодекси, які формально встановлювали нову систему місць позбавлення волі, існування системи спеціальних таборів НКВС, а надалі Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС), залишалось до 1953 р. основним засобом *ізоляції* багатьох мільйонів громадян, які були репресовані з різних причин та обставин залежно саме від політичних факторів “загострення класової боротьби”.

Позасудовим масовим репресіям були піддані навіть народи і народності СРСР.

Юридичній науці була відведена принизлива роль служниці авторитарного режиму⁵.

³ ‘Из истории Всероссийской Чрезвычайной Комиссии (1917-1921 г.)’ в *Сборник документов* (Гос изд-во полит лит-ры 1958) 368.

⁴ С Кузьмин, *Политико-правовые основы становления и развития исправительно-трудовых учреждений: монография* (1988) 20.

⁵ С Алексеев, *Правовое государство – судьба социализма: монография* (Юрид лит 1988) 10-2.

Особливої небезпеки ця роль набула в кримінальному праві та процесі, виправно-трудоному праві, у яких домінувала загальна тенденція до посилення кримінальних репресій, котрі були основним засобом рішення не тільки політичних, а й економічних завдань⁶.

У сучасних умовах необмеженого інформаційного простору і відкритості демократичного суспільства, які є домінуючими факторами реформування або удосконалення кримінально-виконавчої системи України, використання таких термінів, як “ізоляція” і “кримінально-виконавчі установи закритого типу” в законодавстві кримінально-правового комплексу, на думку автора, не відповідає ані формі, ані змісту процесу виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

Тому як наукову робочу дефініцію або проєкт нормативного визначення поняття покарання у виді позбавлення волі пропонується таке: “Покарання у виді позбавлення волі полягає в примусовому триманні засудженого протягом встановленого вищою інстанцією строку в спеціальній державній установі виконання покарання відповідного рівня безпеки, який забезпечується постійною озброєною охороною та цілодобовим відеоспостереженням і наглядом, розташованій за місцем засудження або постійного проживання його або його родичів. Порядок та умови тримання засудженого визначаються виключно законом залежно від виду злочину, строку покарання та особи злочинця”.

Серед необмеженого кола факторів, географічний фактор має об’єктивний характер, тому що суттєво впливає на здоров’я людини та соціально-економічні й біофізіологічні умови її життєдіяльності.

Конституційна норма (ст. 50 Конституції України)⁷, яка встановлює право кожної людини на безпечне для життя і здоров’я довкілля, повинна поширюватися на всіх громадян без винятку незалежно від їх існуючого правового статусу, тому що вона є загальнодержавною основою безпеки держави, суспільства і всього людства.

На жаль, досі невідома кількість жертв примусового переселення цілих народів і народностей під час сталінських репресій 30–40-х років ХХ ст., а також переміщення засуджених до позбавлення волі на віддалені території СРСР із суворими кліматичними умовами, в яких звичайна людина жити й вижити не може.

Уперше принцип територіальності виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі був закріплений 50 років тому в ч. 1 ст. 6 За-

⁶ И Карпец, *Дело, которому мы служим: монография* (Юрид лит 1989) 195.

⁷ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

Олександр Крикушенко

кону СРСР від 11 липня 1969 р. «Про основи виправно-трудового законодавства Союзу РСР і союзних республік»⁸.

Підкреслюючи велике значення цієї норми про визначення місця відбування покарання у виді позбавлення волі, один зі співавторів проекту цього Закону й засновників виправно-трудового права на етапі його відродження у 70–90-х роках минулого сторіччя М. Стручков зазначав про те, що значущість цієї норми велика. Вона не тільки впливає на відповідне рішення про вибір місця відбування покарання, а й обумовлює необхідну дислокацію виправно-трудових установ, а також впливає на ступінь тяжкості відбування покарання.

Залежно від чисельності засуджених, які відбувають позбавлення волі на території суб'єктів адміністративно-територіального устрою держави (регіону, області, району), визначається кількість виправних установ, їх дислокація, ліміт наповнення та інші складові соціально-економічної та кримінологічної оцінки конкретного регіону.

Одночасно питання про місце відбування позбавлення волі турбує кожного засудженого. Якщо відбування покарання здійснюється у виправній установі, що розташована в місцевості, в якій засуджений проживав до арешту і засудження, то це надає йому реальні можливості частіше мати спілкування із родичами та реалізувати без додаткових матеріальних затрат право на побачення (яке одночасно є не тільки правом засудженого, а і його родичів та інших осіб, указаних у законі).

У місцевостях, які добре облаштовані, мають розгорнуту соціально-економічну й культурну інфраструктуру, є також умови для більш ефективної участі громадськості у процесі виправлення засуджених.

Тримання засуджених до позбавлення волі у відриві від району його звичайного мешкання або у віддалених від нього місцевостях додатково ускладнює їхнє життя та посилює карний вплив на покарання. Тому що вони змушені жити й працювати в незвичних кліматичних умовах, нести додаткові матеріальні витрати на реалізацію своїх прав і законних інтересів⁹.

Слід наголосити, що ці висловлювання відомого вченого на той час були досить сміливими, тому що стала практика використання праці засуджених до позбавлення волі на колишніх об'єктах Головного управління виправно-трудових таборів, трудових поселень і місць ув'язнення (ГУЛАГ), які були розташовані на віддалених територіях Півночі, Далекого Сходу, Уралу, Сибіру, Середньої Азії, існувала як складова імперської

www.pravoua.com.ua

⁸ Основи исправительно-трудового законодательства СССР и союзных республик: Закон СССР от 11 июля 1969 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1970. № 24. Ст. 204.

⁹ Н Стручков, *Проблеми науки исправительно-трудового права в свете нового исправительно-трудового законодательства* (ВШ МВД СССР 1972) 97.

колоніальної політики, завдяки якій МВС СРСР, якому були підпорядковані всі місця позбавлення волі, входило до трійки найбільш потужних і прибуткових відомств у сфері єдиного державного виробничо-господарського комплексу.

Географічне розташування та кліматичні умови України, зрозуміло, набагато кращі, ніж на півдні Якутії, Ханти-Мансійська або Красноярського краю, тому за часів СРСР розвитку системи установ виконання покарань у виді позбавлення волі на території України належної уваги не приділялося.

Навпаки, існували прямі заборони будівництва виправних установ в Автономній Республіці Крим, санаторно-курортних, заповідних місцевостях або прикордонних зонах України, яка на той час мала назву й житниці, і здравниці СРСР.

Набуття Україною суверенітету і незалежності супроводжувалося скасуванням таких видів кримінальних покарань, як заслання та вислання, а також масовим переведенням засуджених, які надали згоду вступу до громадянства України, з виправно-трудова колоній, що були розташовані у відділених районах СРСР, до відповідних установ Головного управління виконання покарань (ГУВП) МВС України.

Одночасно з Виправно-трудова кодексу України зникає стаття, яка закріплює принцип територіальності відбування покарання за місцем постійного проживання засудженого до позбавлення волі або його близьких родичів.

За результатами нашого дослідження лише 45 % неодноразово засуджених до позбавлення волі відбувають покарання в установах, які розташовані на відстані до 100 км від місця проживання їхньої родини. Більше третини – на відстані понад 300–500 км. Серед засуджених жінок, неповнолітніх, інвалідів, а також окремих категорій засуджених із колишніх працівників правоохоронних органів і судів, цей відсоток набагато вищий.

Європейські стандарти визначають “розумну відстань” місця відбування покарання у виді позбавлення волі від місця проживання засудженого або його родичів – 50–70 км.

Гуманні за своїм змістом норми Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України)¹⁰ щодо збільшення кількості короткострокових і тривалих побачень, зняття обмежень на телефонні розмови та користування мережею Інтернет, грошові перекази, одержання посилок (передач), бандеролей, а також на листування засуджених до позбавлен-

¹⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 3-4. Ст. 21.

Олександр Крикушенко

ня волі (статті 107, 110, 112, 113, 114) обмежуються лише платоспроможністю засуджених або їхніх родичів.

Зростання тарифів на всі види комунально-побутових, транспортних, енергетичних, інформаційних та інших послуг в Україні, перетворює ці норми на декларації.

Закріплення принципу територіальності відбування покарання має бути стратегічним напрямом побудови пенітенціарної системи європейського зразка, формою реалізації принципу гуманізму в процесі виконання та відбування покарання, а також ефективним запобіжником можливих корупційних ризиків і явищ під час розподілу та направлення засуджених до позбавлення волі в установи виконання покарань.

Економічний фактор використання праці великої кількості засуджених до позбавлення волі на будівництві великих об'єктів енергетичного, машинобудівельного, нафто-газохімічного комплексів, виробництві будівельних матеріалів на території України безпосередньо впливав на створення установ виконання покарань поблизу регіональних індустріальних центрів Донецька, Дніпра, Запоріжжя, Луганська, Харкова.

Станом на 1 січня 2015 р. понад 50 % засуджених до позбавлення волі в Україні утримувалося і використовувалося для праці в установах виконання покарань, які були розташовані на території зазначених вище областей.

При цьому загальний обсяг надходжень до спеціального фонду державного бюджету від працевикористання засуджених, які відбували позбавлення волі в установах Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Тернопільської, Чернігівської, Чернівецької областей є майже втричі нижчим, ніж у відповідних установах однієї Харківської області.

Навіть останнім часом, коли за 2018 р. загальний обсяг виготовленої продукції для потреб Збройних сил України (далі – ЗСУ) на підприємствах Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) становить 85,4 млн грн, лише державними підприємствами Північно-Східного міжрегіонального управління було виготовлено та реалізовано продукції на суму 61 млн грн, що становить понад 70 % від загального обсягу¹¹.

Демографічний і гендерний фактори як складові загальнокримінологічного фактору існування злочинності неповнолітніх та жінок мають особливий вплив на систему установ виконання покарань у виді позбавлення волі.

www.pravoua.com.ua

¹¹ 'Про результати виробничо-господарської діяльності державних підприємств ДКВС України за 2018 рік: матеріали розширеного засідання колегії Адміністрації ДКВС України' (Харків 25 січня 2019 р.).

Законодавче закріплення принципу роздільного тримання засуджених до позбавлення волі жінок і неповнолітніх (ст. 92 КВК України) обумовлює необхідність пошуку нових пенітенціарних або виправних і ресоціалізаційних технологій стосовно означених категорій засуджених, а також щодо засуджених інвалідів, хворих та осіб похилого віку. Останні категорії засуджених визначають необхідність окремих досліджень психофізіологічних і геронтологічних факторів впливу на процес виконання та відбування покарання.

Існуюча типова модель установи виконання покарання у виді позбавлення волі створювалась як різновид тюремної архітектури минулого часу, яка навіть за своїм зовнішнім дизайном мала породжувати страх і пригнічення людини, засудженої за вчинення злочину та була спроектована з урахуванням вимог, які забезпечують постійне тримання під озброєною охороною і цілодобовий нагляд за найбільш небезпечною категорією злочинців – засуджених чоловічої статі, дорослих, які належать до основної етнічної, культурної або релігійної спільноти країни, фізично і психічно здорових (осудних), схильних до асоціальної, агресивної, протиправної поведінки.

Тому побудова нової пенітенціарної системи європейського зразка повинна розпочинатися саме з багатофакторного аналізу кримінологічного змісту, до складу якого входять як об'єктивні статистичні дані про види злочинів, їх територіальну поширеність, стан судимості за окремими статтями КК України, строки призначених покарань у виді позбавлення волі, так і всебічна характеристика особи злочинців.

Не існує спрощеного вирішення питання медичного забезпечення засуджених до позбавлення волі як психофізіологічного фактору впливу на процес виконання та відбування цього виду покарання.

Якщо прийняття пологів у засуджених жінок у цивільних медичних закладах є нормою в усіх європейських країнах, то стаціонарне лікування різних категорій злочинців поза межами спеціальних медичних закладів потребує врегулювання не тільки охоронних та безпекових заходів, а й установами нормативів транспортування хворих цієї категорії в межах запропонованих медичною реформою так званих “госпітальних округів”.

Нові виклики державним інститутам влади, до яких належить система виконання покарань, постали перед Україною через фактори мілітаризації та радикалізації суспільства.

Відновлення потужних ЗСУ неможливе без їхнього сучасного озброєння, тобто мілітаризації. Але численні корупційні явища в цьому процесі провають стрімке зростання кількості незаконних озброєних

Олександр Крикушенко

формувань, поширення незареєстрованої вогнепальної зброї серед населення або його окремих верств, що призводить до їхньої радикалізації в боротьбі за владу або перерозподіл власності. На цьому тлі видається сумнівною або передчасною ідея “демлітаризації” системи охорони установ виконання покарань у виді позбавлення волі.

Прагнення до рівності прав і можливостей, честі й гідності кожної людини в умовах різкого розшарування населення України за рівнем життя і доходів, які отримуються шляхом незаконного збагачення, загострюють у суспільстві питання про те, чому в тюрмах немає олігархів і корупціонерів, кradіїв-можновладців, які продовжують грабувати країну навіть під час військової операції об’єднаних сил.

Проведення досліджень соціально-економічного стану засуджених до позбавлення волі свідчить про те, що 60 % неодноразово засуджених вважають безпосередніми причинами вчинення злочину відсутність достатнього, стабільного заробітку для гідного життя; понад 40 % вказують на відчуття соціальної несправедливості та нерівності між людьми. Остання тенденція посилюється і загрожує поширенню ідеї радикалізму серед значної кількості малозабезпечених верств населення України, що продовжує зростати.

Міграційний фактор безпосередньо пов’язаний із правом кожної людини на вільне пересування, яке проголошене у Загальній Декларації прав і свобод людини (1948 р.). Стаття 33 Конституції України також гарантує кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, свободу пересування, вільний вибір місця проживання та право вільно залишати територію України і в будь-який час повертатися в Україну (останнє стосується лише громадян України)¹².

У різних оповідальних джерелах історії існування людства неодноразово згадується термін “переселення”, починаючи від “вигнання” Адама і Єви з раю та “великого переселення народів” IV–VIII ст., до примусових переселень злочинців з Англії до Австралії й Америки або народів Криму і Кавказу до Сибіру, Азії, Далекого Сходу, Уралу і Півночі СРСР.

Перше масове примусове переселення рабів із країн Африки до Америки у XVIII–XIX ст. і досі має негативні наслідки в структурі злочинності в США.

Згідно з офіційними даними, на початок 2005 р. у світі налічується понад 35 млн робітників-мігрантів. Враховуючи членів їхніх родин, кількість мігрантів може сягати понад 100 млн осіб (у 1960 р. кількість робітників-мігрантів становила близько 3 млн). При цьому міграційні потоки,

¹² Конституція України (н 7).

як правило, спрямовані з бідних країн до промислово розвинених, у яких існує загальний високий рівень життя населення¹³.

Як відзначає керівник Міжнародного центру тюремних досліджень Е. Койл, серед негативних результатів міграції громадян є збільшення ув'язнених та засуджених осіб до позбавлення волі, які є громадянами інших країн¹⁴.

Генеральний секретар Ради Європи Т. Ягланд у своїй доповіді в Страсбурзі 8 березня 2016 р. навів дані про те, що в 2014 р. кількість ув'язнених-іноземців, які утримувалися в європейських пенітенціарних установах, в середньому становила 21,7 % від загальної кількості засуджених. Лише 34,6 % із них були громадянами країн Європейського Союзу (далі – ЄС)¹⁵.

Дані про кількість ув'язнених та засуджених-іноземців в окремих країнах Європи подаються у таблиці.

Таблиця 1.

Кількість ув'язнених-іноземців в пенітенціарних установах окремих країн Європи станом на 1 вересня 2014 р.¹⁶

Країна	Загальна кількість ув'язнених та засуджених	Кількість ув'язнених іноземців	Кількість іноземців із країн ЄС
Австрія	8 857	4 441 (50,1 %)	1 941 (21 %)
Бельгія	13 212	5 360 (40,6 %)	1 652 (12,5 %)
Данія	3 583	1 002 (29 %)	302 (8,4 %)
Франція	77 739	14 688 (19 %)	3 836 (4,9 %)
Німеччина	65 710	19 592 (30 %)	нд
Італія	54 252	17 457 (33 %)	3 828 (7,0 %)
Норвегія	3 718	1 251 (34 %)	495 (13 %)
Польща	77 371	524 (0,7 %)	227 (0,3 %)
Іспанія	65 931	20 125 (31 %)	4 618 (7 %)
Швейцарія	6 923	5 055 (73 %)	нд
Україна	92 290	1 865 (2 %)	29 (0,03 %)
Англія та Уельс	85 509	10834 (13 %)	4 252 (5 %)

Порівняно з 2013 р. кількість засуджених, які відбували позбавлення волі на строк менше одного року, зменшилася до 16 % від загальної кількості засуджених, а частка засуджених на строк понад 10 років зростає

¹³ 'Рабочая сила. Международная миграция рабочей силы' (Международная экономика) <<http://www.eurostat.ru/articles/mirecon/labour.htm>> (дата звернення: 25.04.2019).

¹⁴ Э Койл, *Подход к управлению тюрьмой с позиций прав человека: пособие для тюремного персонала* (Международный центр тюремных исследований 2002) 149.

¹⁵ 'European prisons make some progress to reduce overcrowding, according to Council of Europe survey' <<https://rm.coe.int/168071d6a9>> (accessed: 23.05.2019).

¹⁶ Див.: M Aebi and M Tiago and C Burkhardt, 'SPACE I – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations' (Council of Europe, 2015) <http://wp.unil.ch/space/files/2017/04/SPACE_I_2015_FinalReport_161215_REV170425.pdf> (accessed: 23.05.2019).

Олександр Крикушенко

з 11,2 % до 14,3 %. Це свідчить про те, що загальноєвропейська судова практика має тенденцію до збільшення строків покарання у виді позбавлення волі.

Серед найбільш поширених видів злочинів, за вчинення яких відбувають покарання у виді позбавлення волі в європейських країнах, є такі: незаконний обіг наркотиків – 16, 5 % від загальної кількості засуджених; крадіжки – 14 %; пограбування – 13,1 %; убивства – 12,3 %.

Середня сума щоденних витрат на утримання одного засудженого в пенітенціарних установах 45 європейських країн зростає щорічно і в 2013 р. становила 99 євро на одного ув'язненого або засудженого.

Ці 45 країн, які надали відповідні дані, лише в 2013 р. сукупно здійснювали витрати на вказані цілі в обсязі понад 27 млрд євро¹⁷.

Водночас у 2014 р. в Україні щоденні витрати на одного засудженого становили 2,68 євро.

Загальна сума витрат за рік в Україні дорівнювала 88 млн 757 тис. євро.

В Італії – 3 млрд 83 млн 932 тис. євро; у Литві – 537 млн 407 тис. євро; у Нідерландах – 1 млрд 23 млн 89 тис. євро; в Іспанії – 1 млрд 448 млн євро; в Англії та Уельсі – 3 млрд 356 млн євро¹⁸.

Якщо обсяг фінансування установ ДКВС України у 2018 р. за загальним фондом державного бюджету був 1 млрд 192,9 млн грн (приблизно 39 млн євро) і становив 50 % від мінімальної потреби (2,4 млрд грн), то, згідно з затвердженими бюджетними асигнуваннями на 2019 р., цей обсяг зменшився до 1 млрд 31 млн грн (приблизно 34 млн євро), що становить вже 41 % від мінімальної потреби бюджетного запиту на 2019 р. у сумі 2,5 млрд грн¹⁹.

При цьому в структурі витрат бюджетних коштів 51,6 % (532 млн грн) передбачається на оплату енергоносіїв та комунальних послуг, що перебільшує витрати на харчування та речове забезпечення ув'язнених і засуджених.

Враховуючи приватну форму власності енерго- і теплопостачальних компаній, питання про “приватизацію” державних установ виконання покарань можна вважати вирішеним.

На жаль, у МЗС України, яке забезпечує, відповідно до пп. 66 п. 4 Положення про Міністерство закордонних справ України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 281, проведення консульської роботи за кордоном, відсутні узагальнені дані про

www.pravouia.com.ua

¹⁷ Aebi and Tiago and Burkhardt (n 16).

¹⁸ Там само.

¹⁹ ‘Про стан організації ресурсного забезпечення в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України: матеріали розширеного засідання колегії Адміністрації ДКВС України’ (Харків, 25 січня 2019 р.).

кількість громадян України, які затримані або засуджені до позбавлення волі в країнах Європи та світу²⁰.

За неофіційними даними, станом на 1 січня 2019 р. до консульських установ України за кордоном надійшло понад 6 тис. повідомлень про ув'язнення громадян України в інших країнах світу.

Безпосереднє звернення до компетентних органів окремих європейських країн містить інформацію про те, що кількість означених вище категорій громадян України зростає.

Наприклад, у Німеччині на 1 квітня 2015 р. у місцях позбавлення волі утримувалося 144 громадянина України. На 1 квітня 2016 р. їхня кількість зросла до 183, тобто збільшилася на 27 %.

Федеральне Міністерство юстиції Австрії також відзначає зростання кількості засуджених громадян України до 113 осіб, серед яких 8 були засуджені двічі, а один – тричі.

При цьому всі громадяни України, які ув'язнені за кордоном, мають право звернення з проханням про їхню передачу для подальшого відбування позбавлення волі в державі їхнього громадянства. Але таким правом, за даними Міністерства юстиції України, за період з 1 січня 2015 р. по 1 січня 2017 р. скористалося лише 56 засуджених громадян України, які відбували покарання в установах Російської Федерації.

Всупереч висновку науково-експертного управління Верховної Ради України та зауважень фахівців-правознавців був прийнятий Закон України “Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання”²¹ – так званий “закон Савченко”.

Згідно з цим Законом ч. 5 ст. 72 КК України передбачає зарахування судом строку попереднього ув'язнення, у разі засудження до позбавлення волі, з розрахунку один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі.

Після набуття чинності з клопотаннями щодо його застосування звернулося понад 940 засуджених до позбавлення волі, які відбувають покарання в установах, розташованих на території тимчасово окупованих Донецької і Луганської областей. Існуючий правовий статус цих осіб та процедура застосування до них норм чинного законодавства України досі уточнюються.

²⁰ Положення про Міністерство закордонних справ України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 281 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-p>> (дата звернення: 15.05.2019).

²¹ Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо удосконалення порядку зарахування судом строку попереднього ув'язнення у строк покарання: Закон України від 26 листопада 2015 р. № 838-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/838-19>> (дата звернення: 15.05.2019).

Висновки. Питання про те, які причини спонукають мігрантів з України після вчинення злочину і засудження в іншій європейській країні залишатися за кордоном, повинно бути предметом окремого дослідження, в якому місце та умови відбування позбавлення волі виявляються домінуючими факторами під час здійснення процесу виконання та відбування цього виду покарання.

Загальний обсяг публікації не дає змоги визначити інші фактори, які потрібно враховувати під час проведення цього виду аналізу процесу виконання та відбування позбавлення волі і які відрізняються за своїм рівнем, змістом, обсягом, місцем, часом, ступенем впливу на людину, державу й суспільство.

Саме їхня сукупність підтверджує відому тезу про те, що “тюрма є дзеркалом держави”. Вона потрібна завжди будь-якому суспільству як основний соціальний інститут, а тому повинна бути об’єктом постійного наукового дослідження з боку фахівців різних галузей знань.

Багатофакторний аналіз процесу виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі базується на сучасній методології соціальних оцінок й антропософських теоретичних уявленнях про розвиток та існування людини. Цей аналіз надає поштовх для подальшої розробки і конкретизації в кримінально-виконавчому праві та законодавстві їх принципів (ст. 5 КВК України), серед яких принцип гуманізму, беззаперечно, повинен займати головне місце²².

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Alekseev S, *Pravovoe hosudarstvo – sudba sotsializma: monohrafiya* [Legal State – Destiny of Socialism: Monograph] (Yuryd lyt 1988) (in Russian).
2. Karpets Y, *Delo, kotoromu my sluzhym: monohrafiya* [Business, which we are Engaged in: Monograph] (Yurid lit 1989) (in Russian).
3. Kuzmin S, *Polytyko-pravovyye osnovy stanovlennia y razvitiya ispravitelno-trudovykh uchrezhdeniy: monohrafiya* [Political-Legal Basis of the Incipience and Development of the Correctional-Labor Establishments: Monograph] (1988) (in Russian).
4. Struchkov N, *Problemy nauki ispravitelno-trudovoho prava v svete novoho ispravitelno-trudovoho zakonodatelstva* [Pblems of the Correctional-Labor law Science Taking into Consideration the New Correctional-Labor Legislation] (VSh MVD SSSR 1972) (in Russian).

²² Кримінально-виконавчий кодекс України (н 10).

Edited and translated books

5. 'Iz istorii Vserossyiskoi Chrezvychainoi Komissii (1917-1921)' ['From the History of the Extraordinary Commission (1917-1921)'] v *Sbornik dokumentov [Collection of Documents]* (1958) (in Russian).
6. Koil E, *Podkhod k upravleniu tiurmoi s pozitsii prav cheloveka [Approach to the Prison Management Taking into Consideration the Human Rights]* (Mezhdunarodnyj centr tjuremnyh issledovanij 2002) (in Russian).

Websites

7. 'European prisons make some progress to reduce overcrowding, according to Council of Europe survey' <<https://rm.coe.int/168071d6a9>> (accessed: 23.05.2019) (in English).
8. Aebi M and Tiago M and Burkhardt C, 'SPACE I – Council of Europe Annual Penal Statistics: Prison populations' (*Council of Europe*, 2015) <http://wp.unil.ch/space/files/2017/04/SPACE_I_2015_FinalReport_161215_REV170425.pdf> (accessed: 23.05.2019) (in English).
9. 'Rabochaya sila. Mezhdunarodnaya migratsiya rabochey silyi' ['Work Force. International Labor Migration'] (*Mirovaya ekonomika*) <<http://www.ereport.ru/articles/mirecon/labour.htm>> (accessed: 25.04.2019) (in Russian).

Conference paper

10. 'Pro rezultaty vyrobnycho-hospodarskoj diialnosti derzhavnykh pidpriemstv DKVS Ukrainy za 2018 rik: materialy rozshyrenoho zasidannia kolehii Administratsii DKVS Ukrainy' ['About the Results of the Production and Economic Activities of the State Enterprises of the State Criminal-Executive Service of Ukraine in 2018: Materials of the Extended Meeting of the Board of the Administration of the State Criminal-Executive Service of Ukraine'] (Kharkiv 25 sichnia 2019 roku) (in Ukrainian).
11. 'Pro stan orhanizatsii resursnoho zabezpechennia v ustanovakh vykonannia pokaran ta slidchykh izoliatorakh DKVS Ukrainy: materialy rozshyrenoho zasidannia kolehii Administratsii DKVS Ukrainy' ['About the State Criminal-Executive Service of Ukraine: Materials of the Extended Meeting of the Board of the Administration of the State Criminal-Executive Service of Ukraine'] (Kharkiv 25 sichnia 2019 roku) (in Ukrainian).

Oleksandr Krykushenko

A MULTIVARIATE ANALYSIS OF THE PROCESS OF ENFORCEMENT
AND SERVING OF AN IMPRISONMENT SENTENCE

ABSTRACT. Imprisonment for a definite term as the main type of criminal penalty is the most severe and widespread coercion measure applied by the State to convicted criminals, whose guilt of committing a crime is proved by a guilty verdict pronounced by a court in accordance with the procedure established by law.

The outline of this form of criminal penalty is enshrined in article 63 of the Criminal Code of Ukraine and means that a convicted person is isolated and placed in a closed-type penal institution for a certain period.

Under today's conditions of democratic transformations, their openness and transparency, considerable expansion of the information space and development of all state and public institutions according to the European integration vector, the binary

Олександр Крикушенко

process of enforcement and serving of a sentence in the form of imprisonment acquires the characteristics of a stand-alone object of scientific research.

The article aims at identifying certain temporary and permanent factors affecting both the general process of reforming the criminal penalty enforcement system and the process of enforcement and serving of an imprisonment sentence.

The study applies a multivariate analysis to the process of enforcement and serving of an imprisonment sentence which is based on the modern methodology of social assessments and anthroposophical theoretical ideas about development and existence of an individual as the highest social value of the State of Ukraine.

The author proves that overcoming the political principles of class struggle and the use of criminal repression as the main way of isolation out of court with the aim of solving not only political but also economic tasks is a necessary prerequisite for establishing a penitentiary system compliant with the modern European best practices.

Along with the draft definition describing the notion of criminal penalty in the form of imprisonment proposed by the author, the main conclusions should also be seen in certain structural elements present in the multivariate analysis of the process of sentence enforcement and serving, such as political, legal, economic, geographical, environmental, migration, demographic, gerontological, gender, religious, national and cultural, criminological, infrastructure ones, etc.

A further development of this system of factors affecting the process of enforcement and serving of imprisonment sentence, along with the known criteria of their classification, place and time, resources and staff, hierarchy, consistency, efficiency, optimality and interrelation, should meet the main goal – improvement of human life, i.e. the principle of real humanism.

KEYWORDS: criminal penalty in the form of imprisonment; multivariate analysis; European dimension of penitentiary theory and practice; principle of humanism in penal law.